

स्वरकोश

आशा नर कृति

1.790

ASHA ARCHIVES

श्रीगणपतये नमः ॥ १ ॥ वन्दना गावन्वना त्रितये मन्त्रनाती प्राः समदो जये म।
हनुः शत्रोपक्रामं क्रिणोति धन्वना सर्गः प्रदिशो जये म ॥ ॥

उ० स्वस्ति श्रीगणपतये नमः ॥ अभिवंद्य रामवंदं गुहंत दुर्तं स्वयं ग्रंथं विवृतो मियथा प्र
ज्ञं तदभिहितार्थानुसारेण ॥ २ ॥ तत्र श्रीरामचंद्रनामांशं कृतत्पारिशितं ग्रंथं परिसमाप्ति
पारेपंथि प्रसूहायो ह्यशिक्षाचारपरिपालनाय गुरुप्रतिजानीतो न त्वेति भूरिस्वरशा
स्त्राणि रुद्रयामलादीनि युद्धशब्द उपलक्षणार्थः येन वादिप्रतिवादि सुभट्टद्युत रुद्रोत्पादीना
मपि जयपराजयोपायं प्रतिपादकत्वमस्य ग्रंथस्य धार्मिकानां मिति ग्रंथप्रामाण्यं शंका निवारणा
नत्वा गुरुसमालोच्य स्वरशास्त्राणि भूरिशः वक्ष्ये युद्धजयोपायं धार्मिकानां सहोदितं ॥ १ ॥
या यतस्तूपायपद्धतोपिष्ठापनपतिः परिपंथिभिः पराभूयतस्वरावणदुर्योधनवत्तनाता
मतवहुतस्वरयैव विरोधगुरुमतमनुसृत्य परिहरति ॥ १ ॥ श्रीगणपतये नमः ॥ ॥

बहुधेर्तोयंथ स्यादा देयता माह । वक्ष्यामीति । एतत्त्रयं प्रतिपाद्यस्य सर्वस्वरशास्त्रसारस्यातिगो
प्यत्वमाह ॥ नेतद्देयमिति । प्रवयगमनाय साधुप्रदेयता माह । विनयेति ॥ संप्रति कल्पमाह ॥ ॥
बहुधा विदधे सदा शिवो न स्वरतं नाणो तदेकवाक्यतां तु । भगवान् यमेव वेदसम्पन्नगुरु
मार्गानुगतो परस्तु लोकः ॥ २ ॥ वक्ष्याम्यहं यदि ह किंच न सर्वसारमेतावदेव परिचित्य नृपाः प्रवृ
त्तः । एकोपि कोटिभटलोलपतैर्गदीपलीला मुदानुभवतु स्फुटको तु केना ॥ ३ ॥ नेतद्देयं दुर्विनीताय
जातु ज्ञानं गुप्तं तद्विस्मयकफलाय । अस्थाने हि स्थाप्यमाने ववां देवी कोपाग्निर्दहेन्नोऽविरा
य ॥ ४ ॥ विनया वनताय दीयमाना प्रभवेत्कल्पलते वस फलाय । उपकृत्य तु विंशत्यकानि शास्त्रा
ण्युपकृत्य पदं हि साधु रेवा । शंभे गंगा गतिस्तदहं दधितदधः सर्गं धान्विना च काद्या । आ
लीलुते हं । नमः सुभट्टयोर्नामवर्णित्यसंख्ये । खापूशेषे प्यशेषे विजयपरिभवौ दापि शेषे ए
व स्तेमासालीकारिजेताक्रमत इहमतो याद्यमित्युक्तमाद्यैः ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स.सा.टी

२

इहेयंपरिभाषा कयहणे। कटपयवर्गेः पिंजंतेरंकानजिखमिति स्वकृतकरणवितामणिग्रंथा
दावाटताः लाघवाय दुर्विधतायेव तत्रशमे गंगेत्यादिवर्णद्योतितान् पञ्चाद्यंकात्स्वकादशाती
षु उच्चीधः स्यात्सुविनिर्णयतेषां संकानामधः अर्कः स्वरान् अत्रा इह उडु स ए ओ औ ई एतान् लि
खेत्। कथमित्यपेक्षायामर्गं घं डान्विनेति सर्गो विसर्गो हरं अः इति अ ऋ लृ इति इति घं ड
सरेष्वविनेति संवर्धः। अत्राऽग्रहणेन यद्यपि अत्र प्रत्याहारगता अ इ उ डु त्वादि क्रमेण वर्णान् भवेत्
तथापि सर्गं घं डान्विनेत्सु केलिगात्वरणसमाप्ताय स्याः स्वराः अश द्वेन विवक्षिता द्रष्टव्याः। स्पर्शा स्वरा
णां संधाः कादीन् वर्णान् उकारश्चकार रहितत्वेनेकत्रिंशत्संख्यान् तिस्रश्चालीषु तद्विखेत् अत्रात्प
त्यकोष्ठद्वयंतुलेख्यवर्णभावाद्युन्यमेव लिखेत्। एवेमिदं जयपराजयवर्णसुखावर्णयोर्लिख्य
ते। एतत्प्रयोजनमाह। सुभटयोर्हि। सुभटावन्त्यान् प्रहारिणो वीरौ। अत्रापि सुभटग्रहणमु
पलक्षणार्थं। यतो वादप्रतिवादि आदीनामपि जयपराजयज्ञानमितः अतो ययोर्द्वयोर्जयप

रामः

२

राजयोर्जिज्ञासितौ तयोर्नामस्वरव्यंजनानां येशंमे गंगेत्याद्युपरिस्थ्या अंकस्तान् स्वरो व्यंजनं
वाक्षिपति। रामरावणयोर्जयपराजयवीर्यायाममइति नाम्ना रेफाकारमकाररूपत्वेन चतुर
सुरस्य रेफाद्युपरिस्थ्या अत्रारोकाः गं३ मे५ शं५ रं५ एवं सर्वं क मेलने संख्याः रावणनाम
स्तु गं३ मे५ गं५ शं५ मे५ रं५ तदं क मेलने संख्या २६ सते संख्ये पृथक् पृथक् खकारद्यो
तितं ह्यंकेनाप्रेयन्नाम संख्या सशेषाः तस्य जयः। यस्तु निःशेषस्तस्य पराजयः। अत्र य
द्यपि द्वे संख्ये निःशेषे तेन रामरावणयोः साम्यमायाति। तथापि वक्ष्यमाणं यत्रां ते राम
स्यैव जयः। प्रागुक्तसंख्ययोरेव प्रकारं तरेण जयपराजयज्ञानमाह। दाप्तीति। प्राग्बद्ध
योर्जयपराजयज्ञानमिष्टं। तन्नामा हरसंख्यप्राग्बद्धा नीया ह्यभिर्धजेत्। शेषो चैव नूव
स्तइत्याद्यं क क्रमेण संभवतस्तदाग्रिमांक तुल्यसंख्या जेतति जयः। अंकास्तु नादित्यादिताः

स. सारदी

3

गणपतिपाशरा।। १२।। संकेषुकमस्येषु यन्नामवर्णसंख्याष्टभागशेषोऽग्रिमस्तस्य जयः। यस्य
 तु पूर्वस्तस्य परा जयः। यथारामरावणनामसंख्ये १८। २६ अष्टमत्ते शेषो २। २ अत्रापि साम्यमेव
 ॥ ॥ अपरं जयपराजयवक्रमिदं ॥ अंकास्तुलारिभजता धमगानकाः सूरौ पौरतो हुरमिती रहिते
 विधाय। तस्मात्पुनर्दृष्टति शेषवहुत्वतः स्याद्वैता सखवल्लयः सुधिया विधेयः ॥ १७ ॥ अंकास्त्विति
 तुलारीत्याद्येकादशं। कास्तिर्यकोष्टेष्टेकादशसु विलिख्य तदथा अकठम आखणाय इत्यादिक
 मेणवर्णिलेख्याः। तदनुनामद्वयाक्षरसंख्ये तुलारीत्याद्येकानुसारादानेये। उभयत्र द्वादशद्वादश
 संख्ये वियुक्ते कार्ये। पुनः स्थूलद्वयेऽप्यष्टभिर्भाज्ये यत्संख्या शेषोधिकः सखजेता सुधियारा
 शी सखजेता वल्लयः सेनापतिः कर्तव्यः। उदाहृतिस्तु अत्रारामरावणनामाक्षरसंख्ये शब्दसाधिते
 यथारामरावणरावणरत्नते द्वादशोने ५॥ ६ सतेऽष्ट हते शेषो ५॥ ० अत्र श्रीरामचंद्रो जेता ॥ अथाप

रामः

३

रं जयपराजयवक्रमाह। वर्गष्टकांकादसतीघासकालारित्युतौ। नाम्नोः सभाजितायां स्याद्विज
 योऽधिकशेषके। वर्गष्टकांकेति। अकचदपयशाः कला १६ भूते ५। ५ पुपवाणा ५ ह ५ शर ५ वेरा ४
 द्विसंख्याक्षरा अष्टौ वर्गस्तोषासंबंधिनोकादशत्याद्या अष्टौ विवादास्पदी भूतप्रतिद्विद्वयना
 म्नाः संबंधिवर्णवर्गीकानां युतौ सप्रभिर्भाजितायां यन्नामवर्णिकशेषोधिकः सविजयते। अत्य
 शेषस्तपराभूयते। उदाहृतिर्यथा अस्मिन्तृतीयजयपराजयवक्रे रामरावणाक्षरसंख्यामीय
 ते। रेफः सप्रवर्गीयस्तस्य अंको ३ लकारद्योतिर्यः। अकारप्रथमवर्गीयस्तस्याष्टाकोदकार
 द्योतितः। नकारः षष्ठवर्गीयस्तत्ककारद्योतितः। अकारश्च प्राग्वदष्टाकः। एतद्वाराम
 नामवर्णसंख्या १२०। रावणस्य तु ३४६ कोः सप्रभागशेषो ६। ६ अत्र समशेषत्वाद्दुभयो
 ः साम्यं। इति रामचंद्रविरचितसमरसारटीकायां भरतविरचितायां जयपराजयवित्ता ॥ ॥

म. सा. टी.
४

अथमस्तुतिविचारैः कुलाकुलगणसंविजयनिमित्तमाहामूलाद्रभिजिदेदंबुपोदुदशमीष
ष्टीद्वितीयावुधोराशौः संविकरः कुलाकुलगणः स्यात्सोर्जयार्थकुलः। मासारव्याप्तिथि
भानिरोषतिथयो युग्माः कुजोभार्गवः संघोन्मा कुलसंज्ञकोविजयतेयस्मिन्प्रयाताकृवं॥ ८॥
मूलमिति। मूलं आर्द्रा अभिजित् संवुपोवरुणस्तदैवसंभंशतभिषक् एतानिचत्वारिभा
निदशमीषष्टीद्वितीयास्ति स्मस्तिथयः बुधवासरश्चात्रयंकुलाकुलगणः राशौ युयुत्सोः सं
विकरः। द्वयोर्युद्धनिवृत्ताप्रीतिकरोति। अस्मिन्गणेषु द्वारं भेसं विभवंतीत्यर्थः। कुलग
णस्तद्वक्ष्यमाणः स्यात्सोः स्याद्येदुर्गाक्षिशस्यजयार्थं जयकारी स्यादित्यर्थः। सचकुलः
मासारव्याप्तिथिभानि विना विशाखा ज्येष्ठा पूर्वभाढा श्रवणा पूर्वभाद्रपदा अश्वि
नी कृत्तिका मृगशिरः पुष्य मघा उत्तराफाल्गुणी संज्ञानि द्वादशभानि चतुर्थी अश्विनी

रामः
४

द्वादशी। चतुर्दशीति चतस्रस्तिथयो दशम्याद्यपेक्षया शेषभूता युग्माश्च भौमशुक्रवासरौ च अयं
सर्वकुलगणः स्याद्यीजयकृत अन्यः प्रागुक्ततिथिवारव्यतिरिक्तोगणः अकुलसंज्ञः सचभरणी
रोहिणी पुनर्वसु अश्लेषा उत्तराफाल्गुनी हस्तस्याति अनुराधा उत्तराषाढा धनिष्ठा उत्तरभ
द्रपदा रेवती एतानि द्वादशभानि प्रतिपत् तृतीया पंचमी सप्तमी नवमी एकादशी त्रयो
दशी पंचदशी इत्यष्टमिथयः रविशोभ गुरुशनिवाराश्चायं अकुलगणः। अस्मिन्गणे प्रार
ब्धमुखादि प्रयाताः यायी कूर्व निश्चयेन विजयते। इतिकुलाकुलगणः॥ ॥ पंचांगेति। अण
सुदः सतो प्रत्याहारो। तस्मै गृहीता अइउएओ एते पंचस्वराः। क ह ड ध भ वेत्येतदादिषु वर्णेषु
इकारादिवर्जिते स्वामिनः स्युः। यथा क ह ड ध भ वातामकारः स्वामी। ख ज ठ न म शानाधिकारः
स्वामी। एवमुक्ताग्नित्रयाणामपि ज्ञेयं। ते व। ग र त य षा नो मुकारः। घ ञ थ फ र सानां एकारः।

स. १०

५

बठदवल्लहानमोकारः। तेव अइउएओएतेपंचस्वराः पक्षद्वयसंबंधिनदाभद्राजया रिक्ता
पूर्णानां तिथीनां कालात्वाभिनः। तत्रापि प्रतितिथिकपिलवतस्कादशोशप्रमाणेनैकैकस्वरभो
गीततश्चैकस्मीतिथौतेकैकस्वस्वरस्यभोगः। घटी ५ पल २० विपल १६ व्यंश १२ गुर्वहरोश्चरं १० प्रा
ण १ स्वमहोरात्रव्यापिन्याघ। घटिकात्पिकायां नदायां प्रातः सारभ्य पंचमश्यादिकाले अका
रस्यभोगः। तदनुतावत्पंचकाले इकारस्यभोगः। सदेन उकारादीनां जयादिष्वेवं। यस्यस्वरस्य
यातिथिस्तस्य तस्यां त्रिभिर्गोन्येषां द्विद्विरिति भावः। अथस्वरावस्थानाह। नाश्रुते स्थायि
याप्यादेर्नाश्रुते यथाद्योवर्णस्तत्त्वामीय अकारादिष्वेव स्वराणां मध्ये स्वरः सवालः। तदग्रिमः
कुमारः। तदग्र्यो। सुवा। अग्र्यो। हृदः। अग्र्यो मृतः। वयारा सनामः। आदिवर्णो रेफस्तदीशस्का
रस्वरो बालस्वरः। ओ कुमारः। अयुवा। ईहृदः। उमृतः। स्वमन्येषां ग्राह्याः। स्वरादिकानामस्यु

रामः

५

तादिनां प्रातुवर्णभावादकारादिरेव वर्णस्वरो ग्राह्यः। एतत्फलमाह। सिद्धीति। बालस्वरभो
अकालारश्चकार्यो कुमारस्वरभोगकालारश्चकार्येधिकसिद्धिः। एवं कुमारकालाद्युवकालेसि
द्धिश्चुधिकपमिति। युवस्वरांतः सिद्धेरुत्कर्षः। इतरयोर्हृदमृतस्वरयोः सिद्धेरपकर्षः। स्वयु
वस्वरभोगकाले कार्यारंभः कार्यः। एतत्कृत्यमाह। युध्यतामिति। दिषतः शत्रोर्मतायिमृत
स्वरेभोको गेले युध्यतां। युद्धं क्रियतीति। तदा स्वयुवस्वरे वजय इति भावः। अथाकारादीनां
ग्रहराशी शत्वंतद्राशा बुद्धयं वाह। भो मेनयोरिति। अस्पर्यः। भो मसूर्ययोस्तत्स्तेत्रभूता
नांच राशीनाममकारः स्वामी। एषुराशीषूदपीया। एवं बुधचंद्रयोस्तद्राशीनां बहकारः
स्वामी। उदयीवतिथागुरोस्तद्राशो रुकारः। सुकस्यतद्राशोश्च स्कारः। शनेस्तद्राशो

संख्यानां ३

स. म. १
६

अ ओकारः। अथ न वांशे शत्वमाह। अथेति। अजान्मेषमारभ्य तेन मेषादि द्वादशराशी
नां न वांशाः १०८ तेषु मध्ये भारे २४ मेषवृषभारद्यादशांशमिथुनस्याद्याः षट् सर्ववतुर्विं
शतिन वांशकानां मकार ईशाः। परतस्तदग्रिमेषु तु करे २१ एकविंशतिन वांशकानां मिका
राद्या ईशाः। अथ नक्षत्रेशत्वमाह। अतिमेति। अति मर्भरेवती तदा दिस प्रसुत रत्रेषु का
रुः प्रभुः। आदिपतः पुनर्वसुतस्तत आरभ्य पंच सुनक्षत्रेषु इउमुखा इका रोकाराद्याः स्वरा
ईशाः ॥ १॥ अथ संवत्सरे त्वपंचानामाह। रूपाद्यामिति। अस्पायः। रूपा २७ द्वादश
वर्षेषु प्रभवादिषु अकारः स्वामी। प्रमाणादिष्विकारः। स्वरादिष्वकारः। शोभनादिष्वेका
रा। राक्षसादिष्वोकारः। ऋत्वी शत्वमाह। हायनेति। हायनस्प संवत्सरस्य अतवः षट्
तेषु अकाराद्या ईशाः। षट् अतुदिनानि सौरमानेन पंचषष्ठ्युत्तरां विंशती। तद्विभाग

स. म.
६

1.790